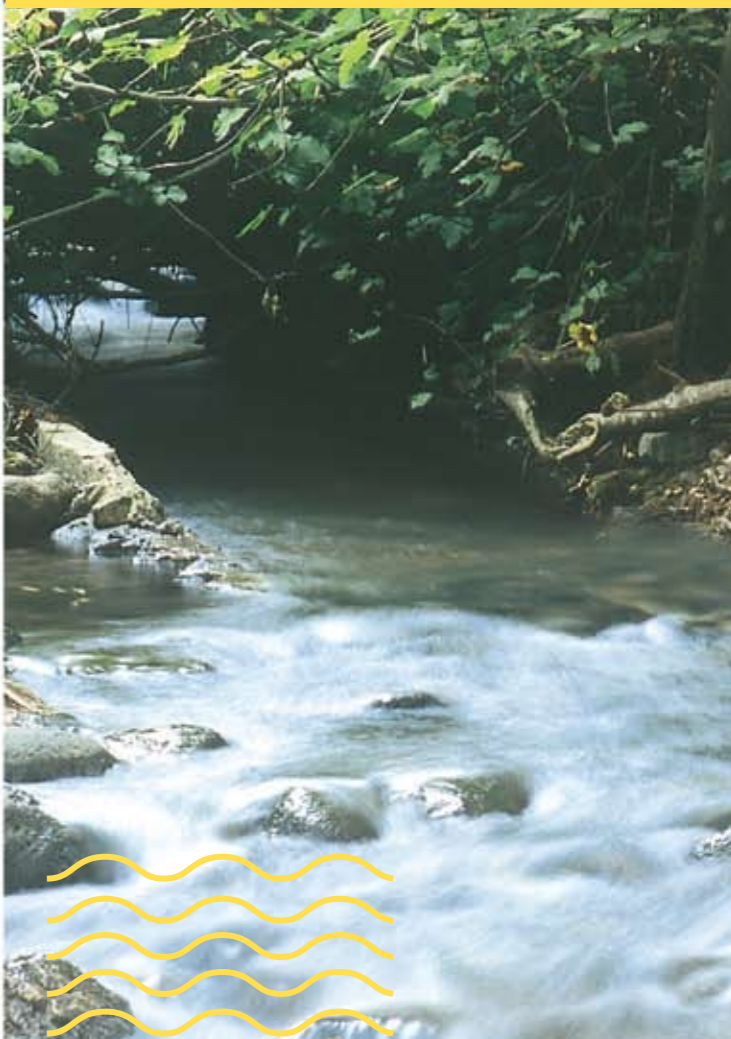

שמורת טבע

תל דן

בן אדם למקום

www.parks.org.il | 3639+ | פ

ברוכים הבאים

לשמורת טבע תל דן

המטייל בשמורת טבע תל דן מדמה בנפשו כי הגיע אל ארץ פלאות: פלגי מים זורמים מכל העברים ומצטרפים לנהר גועש, צמרות עצים מתנשאות אל על, מכסות כליל את השמיים, עד כי כל מה שמתחתן שרוי באפולוית תמידית ובקרירות מרעננת גם בצוהרי יום קיץ חם. אין פלא שבגבעה הקטנה המתנשאת מעל למעיינות בחר האדם להתיישב כבר לפני כשבעת אלפים שנה.

נהר הדן הוא הגדול והחשוב מבין שלושת מקורות הירדן. ספיקת מעיינותיו, המגיעה ל-238 מיליון מ"ק בשנה, דומה לשפיעת מעיינות הנחלים חרמון ושניר (בניאס וחצבני) גם יחד. שפיעת עין דן קבועה כמעט במשך כל ימות השנה, והיא עומדת על כ-8.5 מ'ק לשנייה. השם הערבי של המעיין הוא עין א-לידן, ואילו המעיינות הקטנים שעל גבי התל, בתחומי העיר הקדומה, נקראים בערבית עין א-ליקאדי, ונראה ששמות אלה הם בבואה של השם העברי דן.

שטח אגן הניקוז הטבעי של הנהר קטן מאוד, כלומר, מקור כל המים שזורמים בו – במעיינות בלבד. זו הסיבה לטמפרטורה הנמוכה והקבועה של מי הנהר, כ-14.5 מעלות צלסיוס, ולאיתכות הגבוהה – רק 10 מ"ג כלור לליטר. המעיין ניזון ממי שלגים וגשמים שיורדים בהר החרמון. המים הללו מחלחלים בבטן ההר ופורצים למרגלותיו במאות מבועים, שיוצרים ביחד את המעיין הקרסטי הגדול ביותר במזרח התיכון.

עד למלחמת ששת הימים (1967) היה הדן היחיד מבין שלושת מקורות הירדן שהיה בידונו. המחסור במים בארץ וניצול מי הדן לצורכי אדם כמעט שהביא כליה על השמורה. אין ויכוח כי צריך לנצל את מי נהר הדן, השאלה היא רק היכן לתפוס את המים. בשנת 1966 רצו מתכנני משק המים בישראל לאחוז את המים במקורותיהם ולהובילם בכוח הכבידה אל שדות עמק החולה. חובבי הטבע בישראל גרסו כי אסור לפגוע בשמורה וכי יש לחפוש את המים נמוך יותר. שלוש שנים ניטש המאבק, אך בסופו של דבר (בשנת 1969) הייתה ידם של חובבי הטבע על העליונה: שמורת טבע תל דן הייתה לעובדה קיימת.

שמורת טבע תל דן משתרעת על פני שטח זעיר – 481 דונם בלבד. למרות זאת, בזכות מיקומה הגיאוגרפי ותנאי הסביבה, נקבצו בשמורה נציגים של צמחים ובעלי חיים ממגוון עולמות: **קוצן מצוי** הוא מין מכרסם מדברי ש"טיפס" לכאן דרך השבר הסורי-אפריקני; **סלמנדרה כתומה** היא דו-חיים, נציג של בעל חיים נפוץ באירופה. לבוגרים יש גוף מוארך בצבע שחור עם כתמים צהובים או כתומים. בעונת הגשמים מתרכזות הסלמנדרות במקווי המים כדי להתרבות ולהשריץ את צאצאיהן. **יערון גדול** הוא מכרסם ים תיכוני, פעיל לילה, הניזון בעיקר מבלוטי אלונים; **מירון מצוי**, נציג של ערבות מרכז אסיה, הוא מכרסם שחי במחילות ואוכל זרעים וירק.

משתלם

לצאת לטבע

רכשו עכשיו מינוי וטיילו חינם כל השנה בשמורות הטבע ובגנים הלאומיים

אתרים נוספים בקרבת מקום:

3.18

www.parks.org.il | 3639+ | פ

שמורת טבע תל דן, טל': 04-6951579

הנחיות בטיחות למבקרים

אנו מאחלים לכם ביקור מהנה בשמורת טבע תל דן.

פקחי השמורה ישמחו להשיב על שאלותיכם ולהנחות אתכם בסיור בשמורה.

אנא זכרו: הצמחים ובעלי החיים הם דייריה הקבועים של השמורה ואילו אנו - המבקרים - אורחים לזמן קצר.

שמירה על כללי ההתנהגות תבטיח ביקור נעים לכם ולבאים אחרים.

■ עישון והבערת אש אסורים - מחשש לשריפות.

■ לרשותכם חניון מוצל בכניסה לשמורה. האכילה והשתייה מותרות בחניון בלבד.

■ לנוחיותכם ולבטיחותכם - סיירו בשמורה בנעלי הליכה נוחות. מסלול הסיור המלא עובר על אבנים.

■ אין לטטות מן השבילים המסומנים.

■ אין להיכנס לנהר ולפלגים. מותר להיכנס למים רק ב"בריכת השכשוך".

■ אל תפגעו בחי, בצומח ובדומם. אין לקטוף צמחים או להוציא מן השמורה צמחים קטופים.

■ אנא, שמרו על הניקיון והשליכו את הפסולת לפחי האשפה המוצבים לאורך מסלול ההליכה.

בריכת השכשוך

<p>שעות הפתיחה: שעות קיץ: 08:00-17:00 (הכניסה מותרת עד 16:00) שעות חורף: 08:00-16:00 (הכניסה מותרת עד 15:00) </p> <p>בימי שישי ובערבי חג נסגרת השמורה שעה אחת מוקדם יותר.</p>		
---	--	--

מן האבנים; **שטצד סורי** הוא מין של סרטן עדין; ואילו **מודד מים שכיח** ("פשפש ישו") הוא פשפש מים נפוץ, שאורכו עד 12 מ"מ, החי על פני מים עומדים או זורמים באיטיות, וניזון בעיקר מזחלים של יתושים. מי הפלג השוקטים של חלק השמורה, שזכה לכינוי "גן עדן", עשירים מאוד בבעלי חיים מימיים ועל כן אין להיכנס כאן למים.

במי הפלגים שוחים מינים אחדים של דגים: **חפץ ישראלי** ו**עגלסת הירדן** נמצאים בעיקר בחלקים העמוקים של הנהר, ואילו בינון הירדן נפוץ לכל אורכו. **החפץ** מותאם לחיים במים שזורמים במהירות, והוא מסוגל לעלות במפלים שגובהם עד מטר וחצי. שמו ניתן לו על שום ששפתו העליונה חופה על התחתונה. **העגלסת** הוא דג שאורכו עד 14 ס"מ. הוא מצויד במשטח הצמדה, ובעזרתו הוא נמצד לסלעים וניזון מאצות שהוא מגרד בפיו. **בינון הירדן**, הניכר בצבעו הצהבהב ובכתמים הגדולים שעל גופו, חי בין אבנים על רקקעית הנחל או טומן עצמו בחול. אורכו כ-8 ס"מ.

קשה להבחין בציפורים בין סככי הענפים, אך אפשר ליהנות מקולה של ה**צטייה** - ציפור שיר קטנה המסתתרת ומקננת בסבך. על ה"איים" מקנן לעיתים **נחליאלי לבן**. בשנים האחרונות רבים ה**עורבנים** בשמורה.

"שער אברהם" (השער הכעני)

בית אוסישקין

בית אוסישקין הוא מוזיאון אזורי לטבע ולארכיאולוגיה, השוכן בקיבוץ דן, סמוך מאוד לשמורה. בית אוסישקין מציג את עולם הצומח והחי שבבקעת החולה ובסביבותיה, מהתקופה שקדמה לייבוש הביצה ואילך. כאשר נפתחו מרחבי החרמון לרשות החוקרים הישראלים, פרש המוזיאון את חסותו גם על השטח הזה. במוזיאון קיימת תצוגה מרשימה של בעלי חיים וצמחים מן הסביבה, ובכלל זה גם מאזור מקורות הירדן.

תערוכת הקבע, המציגה את ממצאי תל דן, תורמת להנאה ולהבנת קורות העיר הקדומה, והיא ממחישה אלפי שנות היסטוריה. המבקר יכול לחזות בכלים שבהם עשו שימוש בני התרבויות הקדומות של התל, מראשית האלף השני לפסה"נ ועד לתקופה הרומית. במוזיאון קיימים גם אמצעי המחשה, כמו תכנית מחשב המדגימה את צורתו של האתר הפולחני לתולדותיו, הולוגרמה של "הקבר המיקני" – קבר מהתקופה הכנענית המאוחרת (המחצית השנייה של האלף השני לפסה"נ) – והמחשה תלת-ממדית נהדרת. המבקרים במוזיאון נהנים גם ממופע אור-קולי על ארץ ירדן וחרמונים.

בית אוסישקין ניצב ליד פלג זורם וממוקם במבנה מיוחד, שתכנן האדריכל ליאופולד קרקאוואר, אשר היטיב לשלב אותו עם הסביבה. מבעד לקשת שבמרכז המבנה נשקף נוף החרמון, המושלג ברוב ימות השנה.

פלג בדן

<p>כתיבה: יעקב שקולניק; ארכיאולוגיה: פרופ' אברהם בירן עריכה לשונית: עדנה חכם-בסקין, נועה מוטרו ציור מפה: שלום קוולר; הפקת מפה: יובל ארטמן צילום השער ו"העץ של פו הדוב": גבי אלדר צילומים: ארכיון רשות הטבע והגנים הפקה: עדי גרינבאום</p>		
---	--	--

© הוצאת רשות הטבע והגנים

השער הישראלי

דן העתיקה

החפירות הארכיאולוגית שנערכו בתל דן מאז שנת 1966, בראשות פרופ' אברהם בירן, הניבו תוצאות מופלאות. נחשפו חלקי חומות אדירות ושערים, ומתחם פולחני, שזמנו מקביל לתיאור אירועים דרמטיים המוזכרים במקרא.

שרידי היישוב הקדום ביותר שנחשפו בתל שייכים לתקופת הניאולית הקראמית (ראשית האלף החמישי לפסה"נ). בתקופה הכנענית הקדומה הוקמה כאן לראשונה עיר, שהתקיימה בין השנים 2700-2400 לפסה"נ. במאה ה-18 לפסה"נ, בתקופה הכנענית התיכונה ב', הייתה העיר מוקפת סוללת עפר אדירה שהגנה עליה במשך מאות שנים.

בקבר שנחפר מהתקופה הכנענית המאוחרת ("הקבר המיקני") נמצאו ממצאים מרהיבים, המוצגים עם ממצאים נוספים בבית אוסישקין.

התל מזוהה עם העיר ליש, שבני שבט דן עלו וכבשו להם לנחלה. בני שבט דן התקשו להתמודד עם לחצם של הפלשתים, ועל כן החליטו לעלות צפונה, ככתוב: ”וַיֵּבְאוּ עַל-לִישׁ עַל-עַם-שְׁקֶט וּבְטַח וַיִּכּוּ אוֹתָם לַפִּי-חַק־בַּי וְאֶת-הָעִיר שָׁרְפוּ בָאֵשׁ. וַאִין מְצִיל כִּי רָחֳקָה-הִיא מְצִידוֹן... וַיִּקְרָא שֵׁם-הָעִיר דָּן בְּשֵׁם דָּן אֲבִיהֶם אֲשֶׁר יוֹלֵד לְיִשְׂרָאֵל וְאָמַר לִישׁ-שֵׁם-הָעִיר לְרֵאשֻׁנָּה.” (שופטים י"ח, 27–29).

אחד הממצאים המרתקים שהתגלו בתל דן הוא שבר לוח מאבן בזלת, מהמאה ה-9 לפסה"נ. זוהי כתובתו של חזאל מלך דמשק, ובה הוא מתפאר בניצחונו על מלך ישראל ועל מלך **בית דוד**. זו הפעם היחידה שהשם "בית דוד" התגלה מחוץ למקרא. למרבה הצער, עד כה לא נמצאו כל חלקי הכתובת.

היישוב דן התקיים בריצפות עד לתקופה הרומית, אז ניטשה דן והמרכז היישובי עבר לבניאס.

סיוור בדין העתיקה

חומה מרשימה, שהוקמה בתקופה הישראלית (בית ראשון), מקבלת את פני הבאים לתל. החומה עשויה ברובה אבני גזול מבזלת, שעליהם הוצבו אבני גזית מטרורטין (נטף נחלים). כשמקיפים את החומה מימין, עדיין מחוץ לשטח העיר, מגיעים אל רחבה מרוצפת בריצוף מקורי. ברחבה זו התגלו שרידי פולחן שתואמים להפליא את המתואר באחד מפסוקי המקרא: "אֶת-בְּמוֹת הַשְּׁעָרִים אֲשֶׁר-פָּתַח שַׁעַר יְהוֹשֻׁעַ שַׁר-הָעִיר אֲשֶׁר-עַל-שְׁמָאוֹל אִישׁ בְּשַׁעַר הָעִיר" (מלכים ב', כ"ג, 8).

המעוניין לבקר במבנה השער המרשים ימשיך בשביל מזרחה, עוד כמאה מטרים. מבנה השער מכוסה בגג השומר עליו מפגעי מזג האוויר. בדרך, לרווחת המטיילים באתר, הוצב מתקן שירותים ביולוגיים.

העיר מן התקופה הכנענית התיכונה (מאה 18 לפסה"ג), כ-200 דונם שטחה, הוקפה בסוללה אדירה, שהתנשאה לגובה של 10-15 מטרים. רוחב בסיס הסוללה, שנבנתה משכבות של עפר, אבן, חצץ וחזורים אחרים, מגיע ל-60-70 מטרים! בפינתה הדרומית-מזרחית נמצא השער. קשה להבין מהיכן שאבה אוכלוסיית העיר, שמנתה אלפים אחדים בפפש, משאבים להקמת סוללת ענק שכזו.

בחלקו של פרופ' בירן נפלה הזכות לגלות שער בנוי לבנים, שהשתמר לגובה של 47 נדבכים, שהם שבעה מטרים! התגלית המסעירה ביותר בחלק זה של התל היא שהשער נותר שלם לחלוטין ומשקופו עשוי בצורת קשת – הקשת השלמה מהקדומות שהתגלו בעולם ומהיחידות שעודן עומדות כיום על תלן!

נחזור לרחבה המרוצפת לאורך "החוצות" מהתקופה הישראלית ולתעלה הניצב בסיס אפיריון. מימין נראה בבירור ספסל, שייתכן שעליו ישבו זקני העיר, או שהיה זה אזור המנחות, שהוגשו מן הסתם למלך העיר בידי משלחות שבאו לחלות את פניו. משמאל, בצל עץ אלון תבור, ליד ספסלי ישיבה, מוצבים שלטי הסבר. מאחורי השער החיצון נמצאים שרידי השער הראשי של העיר הישראלית מימי אחאב. במפתח השער נותרו אבני הסף, אבן העוצרת את דלתות השער, שנפתחו פנימה, וכן שקעים שנועדו לצירי הדלתות.

מן השער הראשי, הבנוי משלושה זוגות של אומנות (קורות), עולה מסילה (דרך) מרוצפת לעבר רחבת תצפית על מערך השערים. מעליהם, ריצוף אבני הבזלת הגדולות עד לפסגת הסוללה הוא מקורי, ואילו ריצוף האבנים הקטנות יותר, המוליך למתחם הפולחני, נעשה רק לאחרונה לנוחיות המבקרים.

המסילה עוברת על פני "בורות ההתנחלות" (מימין). כאן נמצאו כלי אגירה גדולים ושרידי יישוב דל, שמקובל לייחסו לבני ישראל בתקופת ההתנחלות (מאה 12 לפסה"ג). בימים שטרם הקימו מבנים של ממש.

המסילה המרוצפת ממשיכה עד שהיא מגיעה למתחם הפולחני מימי מלכות ישראל. המקרא מזכיר מקדש בדין כבר בתקופת ההתנחלות, אך העדות הארכיאולוגית הקדומה ביותר בעלת אופי פולחני היא מתקופתו של ירבעם בן נבט. ירבעם עמד בראש המרד ברחבעם, בן שלמה, בתגובה למסים הכבדים שהטיל על העם. בשנת 930 לפסה"ג התפלגה הממלכה וירבעם הקים מרכזים פולחניים בבית אל ובדין. הוא הציב בדין עגל זהב ובנה בית במוט.

בכל התקופות שבהן פעל המתחם הפולחני השתמשו באותן אבנים עצמן, ורק הסיפוי קירות, עליות, לשכות וחצרות, או פתחו מחיצות. לפני הבמה הגדולה, המוקפת באבנים מסותתות היטב, ניצב המזבח. מסגרת מתכת ממחישה את חלקיו החסרים. לידו נחשף מאגר מים עגול מן התקופה ההלניסטית, שבקרבנו נמצאו עצמות בעלי חיים. בצד המערבי של המתחם נחשפו חדרי המזבחות הקטנים ולשכות הכוהנים, שבהן נמצאו החופרים מחתות (כפות להקרכת קטורת), בפעם הראשונה בישראל. המתחם הפולחני הוקף בקיר בתקופה ההלניסטית. כאן נמצאה כתובת הקדשה דו-לשונית, ארמית ויוונית, "לא אל אשר בדין". המתחם המשיך לשמש אתר פולחן עד התקופה הרומית.

מכאן ממשיך המסלול אל "מצפור המוצב", שאילו אפשר להגיע בתעלות המגן המקוריות. המוצב שימש את לוחמי צה"ל עד למלחמת ששת הימים. למרגלותיו נמצאת דרך הפטרולים, ולמרגלות התל

אתר הפולחן

עוברת דרך לבנה, שנמצאת כבר מעבר לגבול עם סוריה, כפי שנקבע בשנות העשרים של המאה העשרים. מכאן נשקפת תצפית נאה על מורדות החרמון, שבהם ניכר תוואי ההטיה הסורי של נהר החצבני; על המוצב הסורי הנטוש נוחיילה; ועל הכפר אל-חייאם בדרום לבנון.

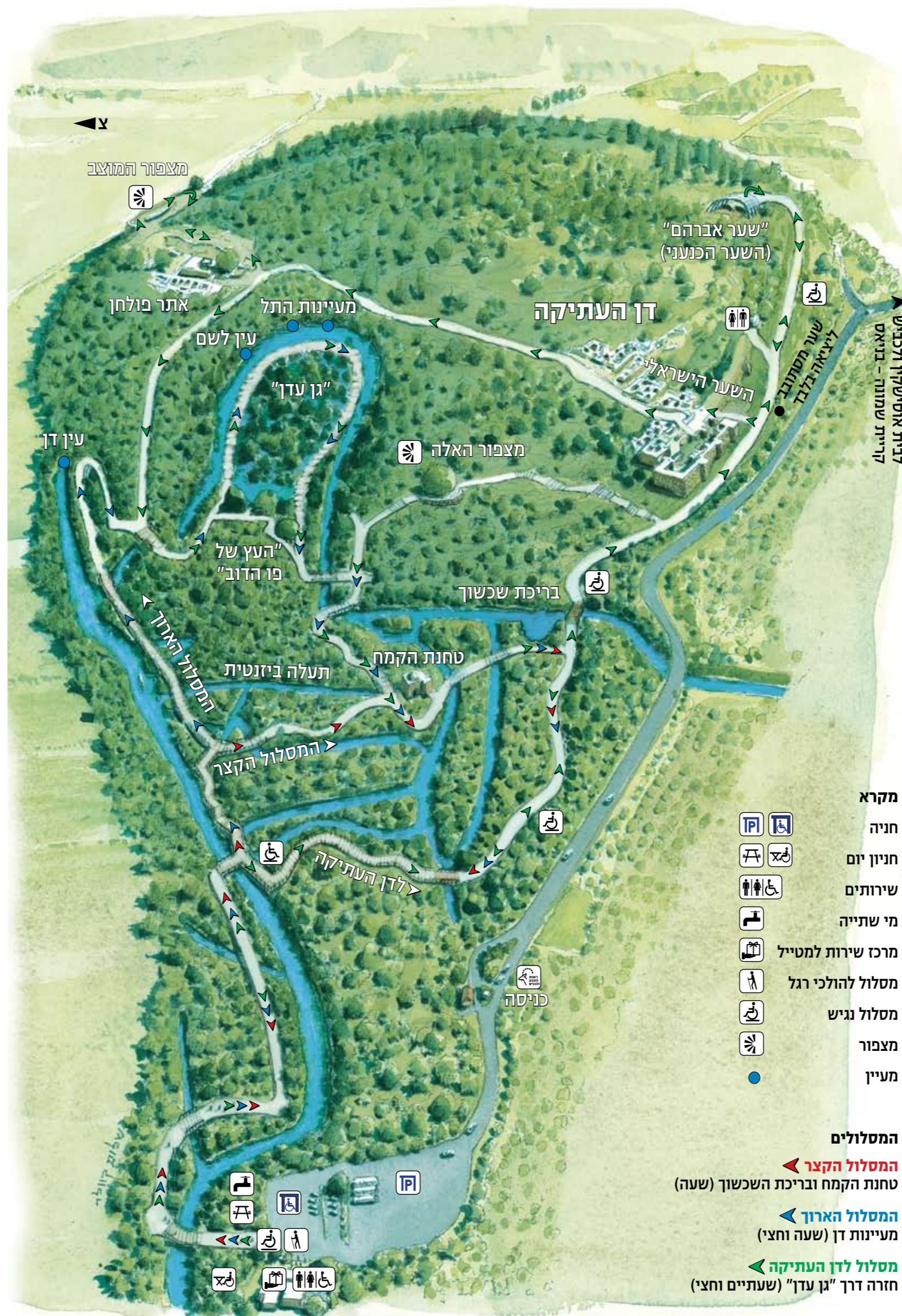
כאן מסתיים הסיוור בדין העתיקה. כדאי לחזור דרך "גן עדן", טחנת הקמח ובריכת השכשוך עד לחניון.

הדין

עץ תחת

מקרא

- חניה
- חניון יום
- שירותים
- מי שתייה
- מרכז שירות למטייל
- מסלול להולכי רגל
- מסלול נגיש
- מצפור
- מעין

המסלולים

- המסלול הקצר**
טחנת הקמח ובריכת השכשוך (שעה)
- המסלול הארוך**
מעיינות דן (שעה וחצי)
- מסלול לדין העתיקה**
חזרה דרך "גן עדן" (שעתיים וחצי)

"העץ של פו הדוב" - מילה סורית

אתרים בשמורת הטבע:

בריכת השכשוך

בריכת מים רדודים שהיא המקום היחיד בשמורה שבה מותר לילדים (וגם למבוגרים...) לשכשך במים הקריירים כאוות נפשם.

מצפור האלה

תצפית לעבר השמורה, עמק החולה, הרי נפתלי ומורדות החרמון והגולן. המצפור נקרא על שם עץ האלה האטלנטית הגדול שצומח במקום.

"העץ של פו הדוב"

עץ מילה סורית גדול מאוד וציורי, שמזכיר את העץ מהספר "פו הדוב".

מעיינות התל - עין לשם (בערבית: עין אל-קאדי)

קבוצת מעיינות על גבי התל העתיק.

עין דן (בערבית: עין א-לידן)

המעין הגדול שבמעיינות נהר הדין. נקרא גם ראש המעיינות.

"גן עדן"

פלגי מים שוקטים, עצי ער אציל גבוהים מאוד, עצים אחרים, קרירות ושקט. אפשר לדמיין שכך נראה גן העדן...

האלה השרופה

שרידים מפוחמים של עץ אלה אטלנטית קשיש, שנשרף בעקבות רשלנות של מטיילים. היקף הגזע היה יותר משישה מטרים.

טחנת הקמח

הטחנה הוקמה לפני כ-150 שנה והופעלה בכוח המים עד שנת 1948. בטחנה שני זוגות של אבני ריחיים.

מצפור המוצב

מוצב ששימש את לוחמי צה"ל עד למלחמת ששת הימים (1967). נשקפת ממנו תצפית נאה אל דרך הפטרולים, מורדות החרמון, המוצב הסורי הנטוש נוחיילה והכפר אל-חייאם שבדרום לבנון.

אתר הפולחן

מתחם פולחני מימי מלכות ישראל. כפי הנראה חלק מהמקדש שהקים ירבעם בן נבט (930 לפסה"ג).

"שער אברהם" (השער הכנעני)

שער מהמאה ה-18 לפסה"ג שנוותר שלם לחלוטין ומשקופו בנוי בצורת קשת. זהו מבנה הקשת השלם מהקדומים ביותר שהתגלו בעולם.

השער הישראלי

מבנה שער מרשים, הבנוי משלושה זוגות של אומנות. כפי הנראה מתקופת בית ראשון.

הדין

לתיאום הדרכות צרו קשר עם מרכז חינוך והסברה גולן בטלפון: 04-6951579